

A nemzetközi jogi normák hatása a magyar joggyakorlatra (K 101463)

(záró beszámoló, időszak: 2012. február 1. - 2014. január 31.)

1. A kutatás háttere, feltételeinek kialakítása

A pályázatban foglalt feladatok teljesítése érdekében a feltételek kialakítása a következő módon történt.

- (1) A szükséges online jogi szakirodalmat tartalmazó adatbázis (Hein Online) előfizetése.
- (2) A szakirodalom beszerzése (elsősorban könyvek megrendelése; részben könyvtárközi kölcsönzés).
- (3) Az empirikus kutatás alapját képező adatbázisok meghatározása és felállítása. A rendes bírósági joggyakorlat kutatásához, az Országos Bírósági Hivatal elnökének engedélyével, a kutatás céljaira, megkaptuk a Kúria (akkor Legfelsőbb Bíróság) 2007-2011 években hozott, összes anonimizált határozatát. Az Alkotmánybíróság határozatainak kutatásához a COMPLEX elektronikus jogtárt használtuk.
- (4) Külföldi tanulmányutak (Csatlós Erzsébet - Hága, Hollandia; Schiffner Imola - Bécs, Ausztria) melyek a nagy jogi szakirodalmat tartalmazó könyvtárakba irányultak.
- (5) Részvétel a belső jog és nemzetközi jog viszonyát érintő hazai konferenciákon (tapasztalatszerzés).

2. A kutatás menete

A vezető kutató irányításával megtörtént (i) a kutatási témakörök pontos lehatárolása, (ii) a kutatás menetének és irányainak meghatározása, a feladatok megosztása a kutatók között (iii) az empirikus kutatás szempontrendszerének kialakítása, (iv) a kimenetként vállalt monográfia fő vonalainak (vázlatának) kidolgozása.

A munka két fő irányban folyt. Egyrészt azon jogi keretek felvázolása és elemzése, melyekben a nemzetközi jog (annak különböző formái) a magyar belső jogban érvényesülhet (normatív keretek). Itt hangsúlyt kapott a nemzetközi szerződések, a nemzetközi szokásjog és a nemzetközi szervezetek határozatainak belső jogban való érvényesülésének normatív lehetőségei.

Másrészt, a kutatás fő profilja a magyar joggyakorlat empirikus kutatása volt, melyet a pályázat megvalósításán teljes munkaidőben dolgozó résztvevő végzett (Csatlós Erzsébet). A munka során megtörtént a joggyakorlat azon szegmenseinek lehatárolása, melyre nézve átfogó, teljeskörű kutatást végeztünk a pályázat témájának szempontjából. A vizsgálat alapja a következő volt:

- a) az Alkotmánybíróság 1990-2011 közötti időszakban hozott határozatait, ahogy a használt elektronikus adatbázisban fellelhető volt (4.407 db határozat vizsgálata).

b) az Kúria (Legfelsőbb Bíróság) 2007. január 1. és 2011. december 31. között hozott határozatai (beleértve az előzmény-határozatokat is), ahogy az a rendelkezésünkre bocsátott, anonimizált határozatok tartalmazó elektronikus adatbázisban szerepelt (11.271 + 125 db határozat vizsgálata).

E két határozattömeg képezte azt a jogi korpuszt, melyet az empirikus kutatás alapjának kijelöltünk, és amelyek teljeskörű vizsgálatát elvégeztük a téma szempontjából. Természetesen ez a magyar joggyakorlatnak csak két szegmensét reprezentálja. A két jogi korpusz kijelölése a következő szempontok alapján történt.

Az Alkotmánybíróság határozatai megkerülhetetlenek voltak. Ezek tartalmazzák azon tételeket, megállapításokat, melyek a nemzetközi jog érvényesülésének alkotmányi kereteit alkotmányi szabályok alapján rögzítik és meghatározzák. Mivel az Alkotmánybíróság határozatai teljes szövegükkel jól elérhetőek és kutathatóak, lehetséges volt a testület 2011-ig tartó teljes gyakorlatának átfésülése (huszonkét évre visszamenően).

A rendes bírósági joggyakorlatban kézenfekvő volt a legmagasabb szintű bíróság (Kúria, korábban Legfelsőbb Bíróság) gyakorlatából kiindulni, mert az itt kifejtettek befolyásolják később az alsóbb szintű bíróságok ítélezését, és közvetve a közigazgatási hatóságok döntéshozatalát is. A kutatás időben azért korlátozódott a 2007 és 2011 időszakban hozott határozatokra, mert ebben az időszokban már elektronikus formában elérhetőek voltak teljes évekre nézve az anonimizált határozatok az elektronikus információszabadságról szóló törvény alapján. Az ötéves időszak, pedig megfelelő mintának tűnt ahhoz, hogy általánosabb következtetésekre juthassunk.

3. A kutatás formai eredményei

3.1. A kutatás lezárásaként 2014. január végén megjelent a pályázatban vállalt monográfia (l. a közlemények rovatot).

3.2. A kutatás eredményeként megjelent három előzetes publikáció, mely a kutatás egyes részterületeivel áll kapcsolatban (l. a közlemények rovatot).

3.3. A kutatásban résztvevők egyes konferenciákon tartott előadásai, melyekben lehetőségük volt kutatási részeredmények ismertetésére. Ezen előadások a következők voltak.

(1) *International Law in the Practice of the Hungarian Constitutional Court.* (Csatlós Erzsébet, University of Novi Sad; 2012. december 15.)

(2) *Közvetlenül alkalmazható-e az Emberi Jogok Európai Egyezménye a magyar jogban?* (Blutman László) a 2013. december 6. napján Budapesten tartott, az „Emberi Jogok Európai Egyezménye és Magyarország” c. konferencia.

(3) a) *Legal basis for the application of customary international law and reference to the decisions of international and foreign courts;* b) *Application of other sources of international law (general principles of law and decisions of international organizations) and reference to the decisions of international courts and foreign courts;* c) *Interpretation of domestic law and reference to the decisions of international courts and foreign courts.* (Csatlós Erzsébet) Az EUROCORES Programme /ECRP 10/VI “European Collaborative

Research Projects International law through the national prism: the impact of judicial dialogue” nemzetközi kutatási együttműködés keretében tartott konferencia, 2013. április 5-6. Lódz (Lengyelország).

Megjegyzés. A Társadalmi és Bölcsészettudományi Kollégium elnöke a TBK-6799/2012.09.21. sz. kérelmünkre engedélyezte a munkaterv kimeneti részének módosítását. Ennek az volt az oka, hogy elsősorban a módszertani eredményeket megvitató konferencia a pályázati összegből nem volt finanszírozható. Erre figyelemmel közbenső kimeneti eredményként jelent meg egy részterületen publikáció, a nemzetközi szokásjog belső jogban való érvényesülésének akadályairól (teljesítve, adatok a közlemények rovatban külön rögzítve).

4. A kutatás tartalmi eredményei

A kutatás során új megközelítéseket kívántunk alkalmazni a nemzetközi jog és a magyar jog kapcsolatának elemzésénél. Ennek megfelelően kizártunk néhány hagyományos megközelítést. (i) Nem kívántunk részletesen tanulmányozni és ismertetni különböző elméleteket vagy elméleti konstrukciókat, (jóllehet egyes elméletek eredményeit hasznosítottuk). (ii) Nem kívántunk átfogó összehasonlításokat tenni más államok gyakorlatával. Ez ugyan vezethet hasznos következtetésekre, de elvonja a figyelmet a kutatás fő irányától. (iii) Nem kívántunk terjedelmes elméleti eszmefuttatásokba bocsátkozni (pl. a monizmus/dualizmus problémája tekintetében), hiszen a kutatás a nemzetközi jog hatásairól kívánt következtetéseket levonni.

Ugyanakkor a nemzetközi jog tényleges hatásainak vizsgálata feltételezi azt, hogy feltérképezzük ennek alkotmányi kereteit, normatív lehetőségeit is. Ehhez képest volt érdemes pozicionálni az empirikus vizsgálatokat. E célra tekintettel, a kutatást három részre osztottuk (4.1. - 4.3. pontok).¹

4.1. A nemzetközi jog érvényesülésének normatív keretei

Nem tartottuk alkalmasnak a kellően differenciált elemzéshez a nemzetközi jog helyzetét jellemző négy szokásos szempont alkalmazását. [E négy hagyományos szempont (i) egy norma része-e a magyar jognak; (ii) a jogforrási hierarchiában betöltött hely; (iii) az elsőbbség kérdése; (iv) a *self-executing* jelleg vagy közvetlen alkalmazhatóság]. Ehelyett a nemzetközi jog lehetséges, komplex joghatásait próbáltuk azonosítani a joggyakorlat négy területén. Ez a jogalkotás, alkotmánybíráskodás, bírósági jogalkalmazás és közigazgatás. (A közigazgatás vonatkozásában csak rövid utalásokat tettünk.) A kutatás során azonosítottuk a joghatások lehetséges fajtáit, és azokat a joggyakorlatból vett számos példával támasztottuk alá.

Kiemelnénk a következő eredményeket:

- a nemzetközi jog általános elveinek elemzése a nemzetközi joggyakorlat és az Alkotmánybíróság joggyakorlata összevetése alapján;
- a nemzetközi *ius cogens* normák köre a Nemzetközi Bíróság és az Alkotmánybíróság joggyakorlatának összevetése alapján;
- behatároltuk az alkotmányi nemzetközi jogi klauzula személyi hatályát;

¹ A következőkben részben a kutatás eredményeit közlétező monográfiánk előszavában foglaltakra hagyatkozunk, melyben ugyancsak ismertettük a kutatás főbb jellemzőit, és kiemeltünk egyes fontos eredményeket.

- feltártuk a nemzetközi jogi normák kihirdetésére vonatkozó kötelezettségeket;
- a joggyakorlatra alapozva feltártuk az összefüggésrendszert a normakapcsolatok, a jogszabályi hierarchia és a normaelsőbbiség összefüggései között;
- a normakapcsolatokra vonatkozó *interim* elmélet alapján elkülönítettük a nemzetközi jogi normák különböző funkcióit az alkotmánybírósági eljárásokban, majd az alkotmánybírósági eljárások egyes fajtáira vonatkoztatva foglalkoztunk a lehetséges joghatásokkal;
- a bírósági jogalkalmazásban azonosítottuk a nemzetközi jog közvetlen és közvetett joghatásait, és a gyakorlat alapján példáztuk azok előfordulását.

4.2. A nemzetközi jogi normák három jellegzetes típusa: a belső jogban való érvényesülés speciális problémái

A második részben, a belső jogi érvényesüléssel összefüggésben, a nemzetközi jogi normák három kiemelt típusának sajátos problémáit vettük sorra (nemzetközi szerződések, nemzetközi szokásjog és a nemzetközi szervezetek határozatai).

Kiemelnénk a következő eredményeket:

- feltártuk, hogy miért utal fogalomzavarra a nemzetközi szerződések „kihirdetéséről” beszélni;
- kimutattuk a nemzetközi szerződések kihirdetésének tizenegy rendellenességét a magyar jogalkotásban;
- számba vettük annak okait, hogy a nemzetközi szokásjog miért nem játszik érzékelhető szerepet a magyar joggyakorlatban, (egy-két példát leszámítva);
- számba vettük, hogy a Nemzetközi Bíróság, illetve annak elődje, konkrétan milyen nemzetközi szokásjogi normákat ismert el a gyakorlatában (ilyen átfogó kimutatás ezt megelőzően nem volt ismeretes előttünk a jogirodalomban);
- kimutattuk, hogy a nemzetközi szervezetek határozatai miképpen érvényesülnek a magyar jogban, és ennek milyen problémái mutatkoztak a magyar joggyakorlatban.

4.3. A nemzetközi jog hatásai - empirikus kutatás

A harmadik rész a magyar jogirodalomban új módszert alkalmazva, számszerűen mérte fel a nemzetközi jog hatását egyrészt az alkotmánybíráskodás, másrészt a bírósági jogalkalmazás területén. Egy-egy vizsgálati mintát kiválasztva (a határozatok alapkörpuszai), a kutatás különböző szempontok szerint általános áttekintést ad arról, hogy a minta összes határozatához viszonyítva, a nemzetközi jog milyen szerepet kapott.

(1) Új módszertan bevezetése

Az új módszertan, amit alkalmazunk, két kifejezéssel jellemezhető legjobban (de nem kizárólagosan): *szövegempirizmus* és *jogi korpuszvizsgálat*. Különösen ez utóbbi jelent a jogi kutatásban új paradigmát.

A hagyományos kutatások a joggyakorlatra úgy támaszkodtak, hogy valamilyen tudományos tételhez vagy megállapításhoz a gyakorlatból választottak alátámasztó példákat, illetve hoztak fel ellenpéldákat. A *jogi korpuszvizsgálat* ezzel szemben teljeskörű vizsgálatát vállalja fel a joggyakorlatból vett mintának (korpusznak), és elsősorban kvantitatív módszerekkel jellemzi azt, különböző szempontokat alapul véve. Ezzel elérhető annak mérése, hogy egy-egy tételt, megállapítást milyen arányban vagy mértékben támogat a joggyakorlat (illetve annak vizsgált

szelete). A jogi korpuszvizsgálat jelentős részben szövegvizsgálat, így szorosan összefügg a szövegempirizmussal.

A *szövegempirizmus* a joggyakorlat (pl. bírósági határozatok), a jogi közbeszéd, az ezeket értékelő tudományos álláspontok által használt terminusok, formulák, szövegrészeket fogalmi-logikai elemzéséből indul ki, és így igyekszik feltárni a gyakorlati problémákat, a gyakorlat esetleges ellentmondásait. A szövegempirizmus abból indul ki, hogy a jogban az elmélet és a jogdogmatika problémái részben a terminus- és fogalomhasználat zavaraiiban gyökereznek, amelyeket előzetesen el kell hárítani. A joggyakorlat jogszövegeinek elemzésével elmélyíti az analízist, és igyekszik sokrétűen árnyalt képet adni a valós folyamatokról.

Az empirikus kutatás alapelveit (a jogi kutatásokra is vonatkoztatva) összefoglaltuk és kifejtettük, mellyel egyben megalapoztuk a saját módszertanunkat. Az empirikus kutatás eredményeit 30 táblázatban tettük áttekinthetővé.

(2) Az alkotmánybírósági határozatok vizsgálata

Az alkotmánybírósági eljárások határozatok felmérésének szempontjait nehezebb volt kialakítani, mint a rendes bírászkodás esetében. Az Alkotmánybíróságnak számos, nevesített eljárása van, különböző hatáskörökkel, melyekben a nemzetközi jog érvényesülésének különböző korlátai vannak. Így a nemzetközi jog szerepe szerint, három részre bontottuk a határozatokat: (i) ahol a nemzetközi jog alkotmányos mérce szerepét tölti be; (ii) ahol a nemzetközi jog kihirdetéséről szóló jogszabály a felülvizsgálat tárgya; (iii) ahol a nemzetközi jog értelmezési támpont az alkotmányi szabályok értelmezésénél.

A kutatás egyrészt tett egy számbeli felmérést azon alkotmánybírósági határozatok tekintetében, ahol nemzetközi jogi normák valamilyen szerepet betöltöttek; elkülönítette, hogy a nemzetközi jogi normák mely típusai, hányszor fordultak elő; konkrétan nevesítette és felsorolta azon nemzetközi jogi instrumentumokat (pl. nemzetközi szerződések, nemzetközi bíróságok ítéletei), melyeket a testület felhívott.

Ezen felül kiemelnénk két új szempontú megközelítést is:

- megpróbáltunk arra következtetni, hogy az alkotmánybírósági határozatokban használt nyelvi kifejezések, miképpen tükrözik az egyes nemzetközi jogi érvek súlyát a következtetések levonásában;
- statisztikai adatokkal megpróbáltuk felvázolni azon alkotmánybírák szakmai profilját a nemzetközi jog alkalmazása szempontjából, akik 1990 és 2011 között legalább egy évig betöltötték ezt a funkciót.

(3) A bírósági határozatok vizsgálata

Az adatok gyűjtésének szempontjai és a megközelítése hasonló volt, mint az alkotmánybírósági határozatok esetében. Statisztikailag felmértük a nemzetközi jog szerepét az érvelésben, és a nemzetközi jogi hivatkozások számszerű adatait megállapítottuk a nemzetközi jogi normák típusaira lebontva. Itt is felsoroltuk a konkrétan felhívott nemzetközi jogi aktusokat.

Mivel rendelkezésre álltak a Legfelsőbb Bíróság vizsgált határozatainak előzményhatározatai (alsóbbfokú bíróságok), összehasonlításokat tudtunk tenni, hogy az alsóbb szinten felhozott,

illetve hivatkozott nemzetközi jogi aktusok milyen szerepet töltek be a jogorvoslat során. A határozatok alapján tudtuk azt is mérni, hogy a felek nemzetközi jogra vonatkozó hivatkozásait a bíróságok milyen arányban hagyták figyelmen kívül a döntéseik során.

5. A kutatás eredményeinek közzététele

A kutatás eredményeinek publikussá tétele a következőképpen történt.

(1) Az eredmények elérhetőek a megjelent monográfiában és szakcikkekben (1. közlemények rovatot). A monográfia kiadását olyan, a jogi könyvek kiadásában nagy hagyományokkal rendelkező kiadó végezte, amely tudja biztosítani a hatékony országos terjesztést. A cikkek országosan ismert jogi szakfolyóiratokban jelentek meg (egy cikk online formában).

(2) A 3.3. pontban felsorolt konferenciákon a résztvevők az előadások alapján tudomást szerezhettek egyes részeredményekről. A kutatás tárgya és az empirikus módszertan külföldön is érdeklődést keltett.

(3) A monográfiából a következő helyekre juttattunk el közvetlenül egy-egy példányt: SZTE Klebelsberg Egyetemi Könyvtár, Kúria, Országos Bírósági Hivatal; Alkotmánybíróság; MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete.

Szeged, 2014. február 28.